Εισαγωγή: Το ρεύμα του πραγματισμού

Ορισμένα φιλοσοφικά ρεύματα έχουν συνδεθεί άρρηκτα με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο από το οποίο αναδύθηκαν. Ο βρετανικός εμπειρισμός, ο γερμανικός ιδεαλισμός και ο γαλλικός διαφωτισμός είναι τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα. Αντίστοιχα, το φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού συνδέθηκε εξαρχής με το πολιτισμικό πλαίσιο της Αμερικής. Για τους Ευρωπαίους στοχαστές, αυτή η σύνδεση σήμαινε συνήθως την υποτίμηση της φιλοσοφικής αξίας του πραγματισμού. Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ου αιώνα, ο πραγματισμός γίνεται συνώνυμο του ατομικισμού, του υλισμού, της επιχειρηματικότητας και της αποθέωσης της πράξης, που επικρατεί στην κουλτούρα του νέου κόσμου.[14] Ως ρεύμα σκέψης, ο πραγματισμός εκφράζει την «αμερικανική πολιτισμική βαρβαρότητα».[15] Ο Max Horkheimer εκφράζει αυτή την αντίληψη με τη μεγαλύτερη σαφήνεια, όταν υποστηρίζει πως ο πραγματισμός «αντανακλά με μία σχεδόν αφοπλιστική ειλικρίνεια το πνεύμα της επικρατούσας κουλτούρας των μπίζνες, την ίδια τη στάση του "να είσαι πρακτικός", αντίθετο της οποίας νοείτο η φιλοσοφική περισυλλογή ως τέτοια».[16]

Η αφοριστική στάση των Ευρωπαίων στοχαστών δεν συνέβαλλε στην ουσιαστική κατανόηση του πραγματισμού ως μιας πρωτότυπης φιλοσοφικής προσπάθειας να απαντηθούν τα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της νεωτερικότητας. Είναι δε αυτή η γνήσια πρωτοτυπία του πραγματισμού που τον καθιστά αναπόσπαστο στοιχείο του σύγχρονου φιλοσοφικού διαλόγου. Ο πραγματισμός αποτελεί πρωτίστως μία φιλοσοφία της πράξης, η οποία επιχειρεί να υπερβεί τον καρτεσιανό δυϊσμό υποκειμένου και αντικειμένου μέσα από την ερμηνεία της πρακτικής της σύγχρονης πειραματικής επιστήμης. Ως φιλοσοφία της πράξης, ο πραγματισμός δεν περιορίζεται στα γνωσιοθεωρητικά προβλήματα της φιλοσοφίας του υποκειμένου. Καταπιάνεται επίσης, με την πρακτική φιλοσοφία. Αναπτύσσει μία ηθική και πολιτική φιλοσοφία στη βάση της κατανόησης της επιστημονικής πρακτικής που μας προσφέρει.

Ο πραγματισμός δεν συγκροτεί μία συνεκτική σχολή σκέψης, αλλά μάλλον ένα ρεύμα ιδεών, στο εσωτερικό του οποίου συναντάμε σημαντικές διαφοροποιήσεις.

---

14 Για μία αναλυτική παρουσίαση της πρόσληψης του αμερικανικού πραγματισμού από τη γερμανική σκέψη το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, βλ. H. Joas, *Pragmatism and Social Theory*, The University of Chicago Press: Chicago 1993, σσ. 94-121.

15. E. Bloch, *The Principle of Hope*, τόμ.1, μτφρ. N. Plaice, S. Plaice, P. Knight, Basil Blackwell: Oxford 1986, σ. 275.

16. M. Horkheimer, *Η έκλειψη του Λόγου*, μτφρ. Θ. Μίνογλου, Κριτική: Αθήνα 1987, σσ. 68-69.

Ο Charles Sanders Peirce, ο William James και ο John Dewey θεωρούνται οι τρεις σημαντικότεροι εκπρόσωποι του πραγματισμού.[17] Κατά τη διαμόρφωση της φιλοσοφικής του προοπτικής, ο Dewey επηρεάστηκε βαθιά και ταυτόχρονα διαφοροποιήθηκε σημαντικά από το έργο των Peirce και James. Για τον λόγο αυτό η μελέτη της σκέψης του Dewey οφείλει να λαμβάνει υπόψη της το έργο των υπόλοιπων πραγματιστών φιλοσόφων χωρίς να εξαντλείται σε αυτό. Παρακάτω θα αναφερθούμε στη σκέψη των Peirce και James με σκοπό να εντοπίσουμε τις βασικές θέσεις του πραγματισμού, αλλά και τις αποκλίσεις που γνώρισε ήδη από τις αρχές του. Θα αναφερθούμε, επίσης, στις πρώτες επιδράσεις που δέχθηκε ο νεαρός Dewey από τον Georg W.F. Hegel και τον Charles R. Darwin. Με τον τρόπο αυτό, θα σκιαγραφήσουμε το διανοητικό περιβάλλον μέσα από το οποίο ο Dewey ανέπτυξε τη δική του πραγματιστική προοπτική. Θα είμαστε, έτσι, σε θέση να αντιληφθούμε πως ο πραγματισμός του Dewey δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση ενός πνεύματος χυδαίου πρακτικού ωφελιμισμού, αλλά μία γνήσια προσπάθεια φιλοσοφικής σύνθεσης.

Ch. S. Peirce και W. James

Η γένεση του πραγματισμού μπορεί να εντοπισθεί στη δημοσίευση δύο κειμένων του Peirce, "The Fixation of Belief" (1877) και "How to Make our Ideas Clear" (1878). Εκεί ο Peirce εξηγεί πως επέλεξε τον όρο "πραγματισμός" (pragmatism) για τη φιλοσοφία του εξαιτίας της μαθητείας του στην καντιανή φιλοσοφία. «[Γ]ια κάποιον που έχει μάθει φιλοσοφία μελετώντας Kant ... και συνεχίζει να σκέφτεται με όρους καντιανής φιλοσοφίας, οι όροι *Praktisch* και *Pragmatisch* απέχουν μεταξύ τους όσο και οι δύο πόλοι, εφόσον ο πρώτος ανήκει σε έναν χώρο της σκέψης, όπου κανένας πειραματικός νους δεν μπορεί να νιώσει στέρεο έδαφος κάτω από τα πόδια του, ενώ ο δεύτερος εκφράζει μία σχέση με κάποιον καθορισμένο ανθρώπινο σκοπό. Το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της νέας θεωρίας ήταν η αναγνώριση μιας αδιαχώριστης σύνδεσης μεταξύ της έλλογης γνώσης και του έλλογου σκοπού. Και αυτή η σκέψη ήταν εκείνη που καθόρισε την προτίμηση του ονόματος *πραγματισμός*».[18]

Βασική θέση του πραγματισμού είναι η απόρριψη της δυνατότητας ενός αρχιμήδειου σημείου απόλυτης θεμελίωσης της γνώσης. Η φιλοσοφία δεν εκκινεί την έρευνά της από κάποιου είδους σημείο το οποίο συλλαμβάνεται ενορατικά και στη συνέχεια οικοδομείται πάνω του το σύνολο της γνώσης, όπως το καρτεσιανό cogito. Ο φιλόσοφος κατέχει πάντα ένα σύνολο γνώσεων και νοημάτων που θεωρεί δεδομένα. Τόσο ο ορθολογισμός όσο και ο εμπειρισμός παραβλέπει πως

17. Για μία κριτική επισκόπηση όλων των στοχαστών που εντάσσονται στο ρεύμα του πραγματισμού, βλ. H.S. Thayer, *Meaning and Action, A Critical History of Pragmatism*, The Bobbs-Merrill Company: Indianapolis 1968.

18. C.S. Peirce, "What Pragmatism Is", στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 5, επιμ. C. Hartstone και P. Weiss, Harvard University Press: Cambridge 1958, σ. 274.

«στην πραγματικότητα δεν υπάρχει παρά μία νοητική κατάσταση από την οποία μπορούμε να ξεκινήσουμε [τη φιλοσοφική έρευνα], δηλαδή η νοητική κατάσταση που βρίσκουμε τον εαυτό μας τη στιγμή που ξεκινάμε, μία κατάσταση στην οποία κατέχουμε τεράστια μάζα ήδη διαμορφωμένων γνώσεων».[19]

Ως εκ τούτου, το κύριο γνωσιοθεωρητικό ζήτημα που προκύπτει δεν είναι η θεμελίωση της γνώσης, αλλά η διαμόρφωση πεποιθήσεων. Ο Peirce διακρίνει τέσσερις διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους διαμορφώνονται οι πεποιθήσεις: την ισχυρογνωμοσύνη, την αυθεντία, τον απριορισμό και την επιστημονική έρευνα. Καταλήγει πως η επιστημονική έρευνα αποτελεί τη μόνη αξιόπιστη δυνατότητα, διότι ακολουθεί δημόσια και, συνεπώς, ελέγξιμα μεθοδολογικά βήματα. Ως εκ τούτου, σκοπός της επιστημονικής έρευνας είναι η άρση της αμφιβολίας, η οποία προκαλεί αμηχανία και δυσαρέσκεια, μέσα από τη διαμόρφωση μιας πεποίθησης.

Η θέση αυτή αντιβαίνει τη συνήθη εικόνα που έχουμε για τον σκοπό της επιστήμης. Θεωρούμε συνήθως πως η επιστήμη στοχεύει όχι απλώς στη διαμόρφωση μιας πεποίθησης, αλλά στη διαμόρφωση μιας αληθούς πεποίθησης, η οποία θα καταδεικνύει πώς πραγματικά είναι τα πράγματα. Ωστόσο, ο Peirce υποστηρίζει πως μία τέτοια στόχευση αποτελεί απλώς ταυτολογία. «[Το] μοναδικό αντικείμενο της έρευνας είναι η διαμόρφωση γνώμης. Μπορεί να φανταζόμαστε πως αυτό δεν είναι αρκετό για εμάς και πως αναζητούμε όχι απλώς μία γνώμη, αλλά μία αληθή γνώμη. Αλλά ελέγξτε αυτή τη φαντασίωση και θα αποδειχθεί αβάσιμη ... Είναι σαφές πως τίποτα έξω από τη σφαίρα της γνώσης μας δεν μπορεί να είναι αντικείμενό μας, διότι τίποτα που δεν επηρεάζει τον νου δεν μπορεί να είναι κίνητρο για νοητική προσπάθεια. Το περισσότερο που μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι πως αναζητούμε μία πεποίθηση που θα *θεωρούμε* πως είναι αληθής. Αλλά θεωρούμε αληθή κάθε πεποίθησή μας και έτσι αυτός ο ισχυρισμός είναι απλή ταυτολογία».[20]

Σε αντίθεση με τις ερμηνείες που ταυτίζουν τον πραγματισμό με τον λογικό ωφελιμισμό,[21] ο Peirce αρνείται την ταύτιση της αλήθειας με μία ατομική πεποίθηση και πολύ περισσότερο με την ικανοποίηση του υποκειμένου. Δέχεται πως η αλήθεια είναι η τελική γνώμη, η έσχατη συμφωνία της ερευνητικής κοινότητας. «Η γνώμη που είναι μοιραίο να γίνει τελικά αποδεκτή από όλους εκείνους που κάνουν έρευνα είναι αυτό που εννοούμε με την αλήθεια, και το αντικείμενο που αναπαρίσταται σε αυτή τη γνώμη είναι το πραγματικό».[22] Συνεπώς, η τελική γνώμη δεν είναι οποιαδήποτε επιμέρους γνώμη. Είναι ανεξάρτητη από οποιεσδήποτε προϋποθέσεις που ένας μεμονωμένος ερευνητής θέτει κατά την έρευνά του. Ο Peirce δεν ανέπτυξε ποτέ μία θέση για τις συνθήκες υπό τις οποίες είναι δυνατή

19. *Ό.π.*, σ. 278.
20. C.S. Peirce, "The Fixation of Belief", στο *Collected Papers of Charles Sanders* Peirce, τόμ. 5, επιμ. C. Hartstone και P. Weiss, Harvard University Press: Cambridge 1958, σσ. 231-232.
21. Για την ερμηνεία του πραγματισμού ως λογικού ωφελιμισμού, βλ. Em. Durkheim, *Πραγματισμός και κοινωνιολογία*, μτφρ.-επιμ. Αν. Γεωργούλας, Πεδίο: Αθήνα 2011, σσ. 198-205.
22. C.S. Peirce, "How to Make Our Ideas Clear", στο *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, τόμ. 5, επιμ. C. Hartstone και P. Weiss, Harvard University Press: Cambridge 1958, σ. 268.

η επίτευξη αυτής της τελικής συμφωνίας των ερευνητών. Σκέφτεται την αλήθεια μάλλον ως ένα ιδεώδες της επιστημονικής έρευνας.

Η αντίληψη της αλήθειας ως έσχατης συμφωνίας της ερευνητικής κοινότητας καταδεικνύει τον φαλλιμπιλιστικό χαρακτήρα της γνώσης. Κάθε συμπέρασμα της ερευνητικής διαδικασίας δύναται να αναιρεθεί από τα πορίσματα της μελλοντικής έρευνας. Ως εκ τούτου, κάθε επιστημονικός ισχυρισμός έχει χαρακτήρα υπόθεσης, η οποία μπορεί να τροποποιηθεί ή να απορριφθεί. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η έννοια της αλήθειας και ο φαλλιμπιλισμός της γνώσης υπήρξαν σημαντικές επιδράσεις του Peirce στη σκέψη του Dewey.

Βασική θέση του πραγματισμού είναι, επίσης, η σύνδεση της σκέψης με τη δράση. Ο Peirce επιτυγχάνει αυτή τη σύνδεση με δύο τρόπους. Πρώτον, η πεποίθηση δεν δηλώνει απλώς ένα περιεχόμενο αλλά και έναν κανόνα δράσης. «Η ουσία της πεποίθησης είναι η καθιέρωση μιας έξης (habit) και τα διαφορετικά είδη πεποιθήσεων διακρίνονται με βάση τους διαφορετικούς τρόπους δράσης που προκαλούν. Αν οι πεποιθήσεις δεν διαφέρουν από αυτή την άποψη, εάν κατευνάζουν την ίδια αμφιβολία παράγοντας τον ίδιο κανόνα δράσης, τότε καμία διαφορά στη συνείδηση δεν μπορεί να τις καταστήσει διαφορετικές πεποιθήσεις».[23]

Δεύτερον, η έννοια που διαθέτει το υποκείμενο για ένα αντικείμενο συμπυκνώνεται στα αποτελέσματα, στις πρακτικές συνέπειες που έχει το αντικείμενο. Η ταύτιση της έννοιας του αντικειμένου με τα αποτελέσματά του διαμορφώνει το πραγματιστικό αξίωμα (maxim). «Εξετάστε ποια αποτελέσματα, που θα μπορούσαν κατά τρόπο νοητό να έχουν πρακτικές συνέπειες, αντιλαμβανόμαστε ότι έχει το αντικείμενο της έννοιάς μας. Τότε η έννοια αυτών των αποτελεσμάτων που έχουμε είναι η συνολική έννοιά μας για το αντικείμενο».[24] Ο Peirce αναπτύσσει το πραγματιστικό αξίωμα ως μέρος μιας θεωρίας νοήματος και όχι μιας θεωρίας αλήθειας. Το πραγματιστικό αξίωμα μάς προτρέπει να αναζητήσουμε το νόημα των εννοιών στις νοητές τους συνέπειες. Με άλλα λόγια, αποτελεί μία μέθοδο διασαφήνισης των εννοιών. Το πραγματιστικό αξίωμα παραπέμπει στην πειραματική δραστηριότητα του ερευνητή μέσα στο εργαστήριο. Μόνο μία πειραματική διάταξη μπορεί να μας καταδείξει τις συνέπειες του αντικειμένου και, ως εκ τούτου, το νόημά του. Συνεπώς, ο πραγματισμός του Peirce μπορεί να ερμηνευθεί ως μία θεωρία νοήματος βασισμένη στη σύγχρονη πειραματική επιστήμη.

Ο James υπήρξε, επίσης, σημαντική φυσιογνωμία του φιλοσοφικού ρεύματος του πραγματισμού. Τα ενδιαφέροντά του ήταν ευρύτερα από εκείνα του Peirce. Ασχολήθηκε με την ψυχολογία, την εκπαίδευση, τη γνωσιοθεωρία, τη μεταφυσική, αλλά και με τη φιλοσοφία της θρησκείας. Χάρη στη γλαφυρή γραφή του, διέδωσε τον πραγματισμό, δίνοντάς του ταυτόχρονα μία νέα τροπή. Για τον James, «[η] μέθοδος του πραγματισμού είναι πρωταρχικά μία μέθοδος διευθέτησης μεταφυσικών διαμαχών που διαφορετικά ενδέχεται να ήταν ατέρμονες ... Η

23. *Ό.π.*, σ. 255.
24. *Ό.π.*, σ. 258.

μέθοδος του πραγματισμού σε τέτοιου είδους περιπτώσεις έγκειται στο να προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε κάθε έννοια διερευνώντας αντίστοιχες πρακτικές της συνέπειες ... Εάν δεν μπορούμε να διαγνώσουμε καμία πρακτική διαφορά, τότε οι εναλλακτικές έννοιες σημαίνουν πρακτικά το ίδιο πράγμα και κάθε διαμάχη είναι άσκοπη».[25] Αν και φαίνεται πως ο James ακολουθεί το πραγματιστικό αξίωμα του Peirce, συνδέοντας την έννοια με τις συνέπειές της, έχει πραγματοποιήσει ένα βήμα θεμελιώδους σημασίας. Έχει διευρύνει την εφαρμογή του πραγματιστικού αξιώματος, έτσι ώστε να ισχύει όχι μόνο για τη διασαφήνιση ορισμένων εννοιών, αλλά ολόκληρων θεωριών.

Συνεπώς, στη σκέψη του James το πραγματιστικό αξίωμα δεν είναι μέρος μιας θεωρίας νοήματος, αλλά κριτήριο για την αλήθεια μιας πρότασης. «*Αληθείς παραστάσεις είναι εκείνες που μπορούμε να τις αφομοιώσουμε, να τις επικυρώσουμε, να τις βεβαιώσουμε και να τις επαληθεύσουμε, ενώ ψευδείς είναι εκείνες που δεν μπορούμε*».[26] Ταυτίζει δε την επαλήθευση με την αποδοτική καθοδήγηση μέσα στην εμπειρία. «Το να συμφωνεί κάτι, υπό μία ευρεία έννοια, με μία πραγματικότητα *μπορεί μόνο να σημαίνει ότι καθοδηγούμαστε κατευθείαν σε αυτήν ή κάπου κοντά της ή ότι ερχόμαστε σε λειτουργική επαφή με αυτήν, ώστε να διαχειριζόμαστε είτε αυτήν είτε κάτι που συνδέεται με αυτήν με καλύτερο τρόπο από όσο εάν ήμασταν σε ασυμφωνία*».[27] Ή αλλού ο James τονίζει με ενθουσιασμό «Μπορεί να πείτε επομένως σχετικά με αυτήν [την παράσταση] ή ότι "είναι χρήσιμη επειδή είναι αληθής" ή ότι "είναι αληθής επειδή είναι χρήσιμη"! Και οι δύο αυτές φράσεις σημαίνουν ακριβώς το ίδιο πράγμα».[28]

Η ταύτιση της αλήθειας μιας ιδέας με την αποδοτικότητά της δέχθηκε την αυστηρή, αλλά δικαιολογημένη ώς έναν βαθμό, κριτική. Έχουμε ήδη αναφερθεί στην κριτική των Ευρωπαίων στοχαστών. Ο Peirce στάθηκε, επίσης, κριτικά απέναντι στο έργο του James, θεωρώντας πως διολισθαίνει στον υποκειμενισμό. Πιστεύοντας, μάλιστα, πως ο όρος "πραγματισμός", όπως καθιερώθηκε από τον James, εμπεριέχει εκείνη ακριβώς τη σημασία που ο ίδιος ήθελε να αποκλείσει, άλλαξε την ονομασία της δικής του φιλοσοφικής προοπτικής και την αποκάλεσε *πραγματικισμό* (pragmaticism), μία λέξη «αρκετά άσχημη ώστε να είναι ασφαλής από απαγωγείς».[29]

Αναλύοντας την ανάπτυξη του πραγματισμού, ο Dewey παρατηρεί πως ο James διεύρυνε και ταυτόχρονα περιόρισε την πραγματιστική μέθοδο του Peirce. «Υπό μία έννοια, κάποιος μπορεί να πει πως [ο James] αύξησε το εύρος της αρχής, υποκαθιστώντας τις ιδιαίτερες συνέπειες με έναν γενικό κανόνα ή μία μέθοδο που έχει εφαρμογή στη μελλοντική εμπειρία. Αλλά, υπό διαφορετική σκοπιά, αυτή η αντικατάσταση περιόρισε την ισχύ της αρχής, εφόσον κατέστρεψε την εδραιωμένη από τον Peirce βαρύτητα της μέγιστης δυνατής εφαρμογής του

25. W. James, *Πραγματισμός*, μτφρ. Χ. Σταματέλος, Εκκρεμές: Αθήνα 2006, σ. 61.
26. *Ό.π.*, σσ. 194-195.
27. *Ό.π.*, σ. 205.
28. *Ό.π.*, σ. 197.
29. C.S. Peirce, "What Pragmatism Is", *ό.π.*, σσ. 276-277.

κανόνα ή της έξης της συμπεριφοράς –της επέκτασής της στην καθολικότητα».[30] Ο James συνέδεσε τον πραγματισμό με την ιδιαίτερη αντίληψη του για τον εμπειρισμό και διεύρυνε την ισχύ του πραγματιστικού αξιώματος καθιστώντας το βασική μεθοδολογική αρχή για την καθοδήγηση του ανθρώπου εντός της εμπειρίας. Ταυτόχρονα, παραιτήθηκε από το αίτημα του Peirce για καθολικότητα, αναπτύσσοντας μία υποκειμενιστική και νομιναλιστική πραγματιστική προοπτική.

Η ανάλυση του Dewey για το έργο του James δείχνει τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο Dewey αντιλαμβάνεται τη θέση του μέσα στο ρεύμα του πραγματισμού. Ο Dewey αναπτύσσει τη δική του πραγματιστική προοπτική, προσπαθώντας να αφομοιώσει δημιουργικά και να συνθέσει το ενδιαφέρον του James για την ανθρώπινη εμπειρία και το επιστημονικό πνεύμα του Peirce. Όπως σημειώνει ο Horace S. Thayer, στον Dewey «γινόμαστε μάρτυρες της συνένωσης του κριτικού και επιστημονικού κινήτρου του πραγματισμού του Peirce με τις ηθικές επαγωγές και τα ιδεώδη του James. Αλλά αυτές οι προοπτικές δεν συνδέθηκαν απλώς στον Dewey. Ενισχύθηκαν κατά τη διάρκεια μιας μακράς ζωής αφιερωμένης στη διερεύνηση και την ανάλυση των αντίστοιχων συνεπειών τους σε μία ποικιλία φιλοσοφικών θεμάτων».[31]

Ο Dewey αποκαλεί αυτή την προσπάθεια σύνθεσης *ινστρουμενταλισμό* (instrumentalism) και στο ύστερο έργο του *πειραματισμό* (experimentalism). Η κατανόηση του πραγματισμού του Dewey, ως προσπάθεια δημιουργικής σύνθεσης του Peirce και του James, έχει ιδιαίτερη σημασία. Το εγχείρημα της σύνθεσης μαρτυρεί τη φιλοδοξία του Dewey να περάσει με τρόπο ικανοποιητικό από τη γνωσιοθεωρία στην πρακτική –ηθική και πολιτική– φιλοσοφία, στη βάση μιας φιλοσοφικής κατανόησης των πρακτικών της σύγχρονης επιστήμης. Ο Dewey υπήρξε, μάλιστα, ένας δημόσιος διανοούμενος με συνεχή και έντονη παρουσία στις δημόσιες υποθέσεις καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Χάρη στο φιλοσοφικό έργο του και τις δημόσιες παρεμβάσεις του, ταυτίστηκε με το όραμα και τον αγώνα για μία ριζοσπαστική, συμμετοχική δημοκρατία. Στην παρούσα μελέτη, θέτουμε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας αυτήν ακριβώς τη μετάβαση από την πραγματιστική γνωσιοθεωρία στην πρακτική φιλοσοφία, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της δικαιολόγησης της δημοκρατίας και των αξιών που αυτή εμπεριέχει. Διερωτόμαστε κατά πόσο είναι δυνατή η παραγωγή συγκεκριμένων αξιών και, ως εκ τούτου, η δικαιολόγηση της δημοκρατίας από μία φιλοσοφία της πράξης, η οποία βασίζεται στις πρακτικές των σύγχρονων επιστημών.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στη ζωή του Dewey και στις πρώτες επιδράσεις που δέχθηκε από το έργο των Hegel και Darwin. Θα εξετάσουμε, έτσι, και τις υπόλοιπες πτυχές του διανοητικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε

30. J. Dewey, "The Development of American Pragmatism" (1925), στο LW, τόμ. 2, σ. 7.
31. H.S. Thayer, *Meaning and Action*, *ό.π.*, σ. 165. Βλ., επίσης, J. Campbell, *Understanding John Dewey*, *ό.π.*, σ. 22.

η σκέψη του. Θα δώσουμε έμφαση στη νατουραλιστική ερμηνεία του Hegel και στην κατανόηση του υποκειμένου ως δρώντος οργανισμού που βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον.

Dewey: Τα πρώτα χρόνια

Γεννημένος το 1859 στο Burlington του Vermont, ο Dewey έγινε μάρτυρας της διάβρωσης της παλιάς αγροτικής κουλτούρας της Νέας Αγγλίας εξαιτίας της ραγδαίας αστικοποίησης. Ήταν ένα από τα τρία παιδιά του Archibald Spargue Dewey και της Lucina Artemisia Rich Dewey. Ο πατέρας του υπήρξε ένας φιλελεύθερος έμπορος, ο οποίος –παρά τη μεγάλη του ηλικία– στον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο κατατάχθηκε εθελοντικά στο πλευρό του Lincoln και διακρίθηκε. Η μητέρα του καταγόταν από τους Πουριτανούς που εγκαταστάθηκαν στη Νέα Αγγλία τον 17ο αιώνα. Ήταν πιστή στην Ευαγγελική Προτεσταντική Εκκλησία και μεριμνούσε ιδιαίτερα για την ηθική και θρησκευτική ανατροφή των παιδιών της.

Ο Dewey αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο του Vermont το 1879, και τα επόμενα τρία χρόνια εργάστηκε ως καθηγητής στο Oil City της Pennsylvania. Το 1882, αποφάσισε να ακολουθήσει μεταπτυχιακές σπουδές στη φιλοσοφία και γράφηκε στο Πανεπιστήμιο Johns Hopkins. Δέχθηκε μεγάλη επίδραση από τον εγελιανό George S. Morris (1840-1889).[32] Το 1884, υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο *The Psychology of Kant*,[33] και ξεκίνησε να διδάσκει φιλοσοφία μαζί με τον Morris στο Πανεπιστήμιο του Michigan.

Την περίοδο αυτή ο Dewey τελεί υπό την επίδραση του ιδεαλισμού του Hegel. Τις δεκαετίες του 1880 και του 1890 ο βρετανικός νεο-εγελιανισμός αναπτύχθηκε ιδιαίτερα, με μορφές όπως ο Thomas Hill Green (1836-1882), ο William Wallace (1844-1897) και ο Edward Cairds (1835-1908), ως αντίδραση στον ακραίο ατομικισμό και στον αισθησιοκρατικό εμπειρισμό. Ερχόμενος σε επαφή με τον βρετανικό νεο-εγελιανισμό μέσω του Morris, ο Dewey βρίσκει στο εγελιανό αίτημα της ενότητας μία έντονη συναισθηματική έλξη και ανακούφιση από την «οδυνηρή καταπίεση» και τον «εσωτερικό διχασμό» της «πολιτισμικής κληρονομιάς της Νέας Αγγλίας», η οποία επέβαλλε τον διχασμό «του εαυτού από τον κόσμο, της ψυχής από το σώμα, της φύσης από τον Θεό».[34]

Σταδιακά απομακρύνεται από τον εγελιανό ιδεαλισμό και αναπτύσσει τη δική του πραγματιστική και νατουραλιστική προοπτική. Όπως γράφει ο ίδιος, «[α]πομακρύνθηκα από τον εγελιανισμό τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια. Η λέξη "απο-

32. Όπως ομολογεί ο ίδιος ο Dewey, «η επίδραση του πνεύματος της διδασκαλίας του υπήρξε διαρκής». J. Dewey, "From Absolutism to Experimentalism" (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 152.
33. Η διατριβή δεν δημοσιεύθηκε ποτέ και χάθηκε. Μία μορφή της, όμως, δημοσιεύθηκε υπό διαφορετικό τίτλο. Βλ. J. Dewey, "Kant and Philosophic Method" (1884), στο EW, τόμ. 1, σσ. 34-47.
34. J. Dewey, "From Absolutism to Experimentalism" (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 153.

μάκρυνση" εκφράζει τον αργό και για μεγάλο διάστημα ανεπαίσθητο χαρακτήρα της κίνησης».[35] Ωστόσο, θα μείνει –όπως ομολογεί ο ίδιος– «ένα μόνιμο κατάλοιπο» του Hegel στη σκέψη του. «Η μορφή, ο σχηματισμός του συστήματός του μου φαίνεται τώρα τεχνητός στον ύστατο βαθμό. Αλλά στο περιεχόμενο των ιδεών του υπάρχει συχνά ένα εκπληκτικό βάθος».[36] Αυτό το κατάλοιπο μπορεί να εντοπιστεί στη συνεχή και συστηματική προσπάθεια του Dewey να υπερβεί τους δυϊσμούς της παραδοσιακής φιλοσοφίας και να αποφύγει τους αναγωγισμούς, διατηρώντας τη διαφορά μέσα στην ενότητα.[37] Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η αντίληψη του Dewey για την εμπειρία αναφέρεται στην πρωταρχική ενότητα του υποκειμένου με το αντικείμενο, πριν από οποιαδήποτε επιστημολογική διάκριση.

Ο Dewey παρέμεινε στο Πανεπιστήμιο του Michigan για δέκα χρόνια. Εκεί συνδέθηκε φιλικά με στοχαστές με τους οποίους συνεργάστηκε στενά τα επόμενα χρόνια. Αξίζει να αναφέρουμε τον James Hayden Tufts (1862-1942) με τον οποίο ο Dewey θα συγγράψει το έργο *Ethics*,[38] που αποτελεί την πλέον αναλυτική εφαρμογή της πραγματιστικής του προοπτικής στην ηθική, και τον George Herbert Mead (1863-1931), του οποίου το έργο γύρω από την κοινωνική ψυχολογία τον επηρέασε σημαντικά. Την ίδια περίοδο παντρεύεται με την Harriet Alice Chipman (1859-1927), φοιτήτρια με έντονο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία και τα κοινωνικά ζητήματα. Η κόρη του Dewey, Jane, παρατηρεί πως η Alice «ήταν αναμφίβολα η κύρια υπεύθυνη για την πρώτη διεύρυνση των φιλοσοφικών ενδιαφερόντων του Dewey από το σχολαστικό και κλασσικό πεδίο στο πεδίο της σύγχρονης ζωής».[39]

Το 1894, ο Dewey εγκαταλείπει το Michigan και αναλαμβάνει το Τμήμα Φιλοσοφίας και το Τμήμα Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου του Chicago. Εκεί θα αρχίσει να διαμορφώνει τη δική του εκδοχή του πραγματισμού, την οποία θα αναπτύξει και θα εφαρμόσει σε διάφορα πεδία έως το τέλος της ζωής του. Συγκεντρώνει γύρω του στοχαστές που μοιράζονται μαζί του τις ίδιες βασικές φιλοσο-

35. *Ό.π.*, σ. 154.
36. *Ό.π.*, σ. 154.
37. Για το εγελιανό κατάλοιπο στη σκέψη του Dewey, βλ. τις ενδιαφέρουσες αναλύσεις του James Good. Βλ. J. Good, *A Search for Unity in Diversity: The "Permanent Hegelian Deposit" in the Philosophy of John Dewey*, Lexington Books: Lanham 2006· του ιδίου "John Dewey's "Permanent Hegelian Deposit" and the Exigencies of War", στο *Journal of the History of Philosophy*, τόμ. 44, no. 2, 2006, σσ. 293-313, και J.R. Shook & J. Good, *John Dewey's Philosophy of Spirit*, Fordham University Press: New York 2010. Ο Good παρατηρεί, μάλιστα, πως ο Dewey ξεπερνά τον βρετανικό νεο-εγελιανισμό μέσω του ίδιου του Hegel, μέσω μιας ιστορικιστικής και ουμανιστικής ανάγνωσης του έργου του, ώσπου να εγκαταλείψει οριστικά τον εγελιανό ιδεαλισμό με την έκδοση του συλλογικού έργου *Studies in Logical Theory*, το 1903.
38. Το έργο των δύο συγγραφέων *Ethics* γνώρισε δύο εκδόσεις με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Βλ. J. Dewey, "Ethics" (1908), στο MW, τόμ. 5, και "Ethics" (1932), στο LW, τόμ. 7.
39. J. Dewey, "Biography of John Dewey", στο *The Philosophy of John Dewey*, επίμ. P.A. Schilpp, τόμ. 1, Open Court: Illinois 1989, σ. 21.

φικές αρχές και προσπαθεί να διαμορφώσει μία νέα σχολή σκέψης.[40] Συνδέεται με κοινωνικούς μεταρρυθμιστές και δραστηριοποιείται και ο ίδιος κοινωνικά και πολιτικά, ενώ ιδρύει το Εργαστηριακό Σχολείο (Laboratory School) ως πειραματικό σχολείο του Πανεπιστημίου για να εφαρμόσει τις φιλοσοφικές του αρχές στην εκπαίδευση. Σύμφωνα με τον Dewey, η εκπαίδευση αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο του φιλοσοφικού στοχασμού. «[Ε]ίναι το εργαστήριο στο οποίο οι φιλοσοφικές διακρίσεις γίνονται συγκεκριμένες και δοκιμάζονται» (DE, 339).[41]

Το 1904, παραιτείται από το Πανεπιστήμιο του Chicago και από το 1905 έως και τη συνταξιοδότησή του, το 1930, διδάσκει στο Columbia University της Νέας Υόρκης. Σε αυτό το διάστημα παράγει το κύριο φιλοσοφικό έργο του με κείμενα όπως το *Ethics* (1908), το *How We Think* (1910), το *Democracy and Education* (1916), το *Reconstruction in Philosophy* (1920), το *Human Nature and Conduct* (1922), το *Experience and Nature* (1925), το *The Public and its Problems* (1927), και το *The Quest for Certainty* (1929). Έχοντας γνωρίσει την αναγνώριση ως φιλόσοφος, παιδαγωγός και δημοκρατικός κοινωνικός μεταρρυθμιστής, ταξιδεύει πολύ. Από το 1919 έως το 1921, δίνει διαλέξεις σε Ιαπωνία και Κίνα. Το 1924, ταξιδεύει στην Τουρκία και συνεργάζεται με την κυβέρνηση Κεμάλ για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της χώρας, ενώ το 1928 ταξιδεύει στη Σοβιετική Ένωση για να γνωρίσει από κοντά το σοσιαλιστικό πείραμα. Μετά τη συνταξιοδότησή του, συνεχίζει το συγγραφικό του έργο με σημαντικά κείμενα, όπως το *Art as Experience* (1934), το *A Common Faith* (1934) και το *Logic: The Theory of Inquiry* (1938), αλλά και με αναθεωρημένες εκδόσεις παλαιότερων κειμένων. Πέθανε το 1952 σε ηλικία 93 ετών.[42]

Ο ίδιος ο Dewey δεν μας προσφέρει πολλές πληροφορίες για τη ζωή και τη διανοητική ανάπτυξή του. Ωστόσο, είναι βέβαιο πως μετά την εγκατάλειψη της θεωρησιακής ψυχολογίας του νεο-εγελιανού ιδεαλισμού επηρεάστηκε και σε μεγάλο βαθμό υιοθέτησε τις νατουραλιστικές ιδέες του Darwin,[43] όπως συγκεντρώ-

40. Για την πραγματιστική σχολή σκέψης του Chicago, την κριτική στάση του Peirce απέναντί της, αλλά και τον ενθουσιασμό του W. James γι' αυτήν, βλ. M. Jay, *The Education of John Dewey*, Columbia University Press: New York 2002, σσ. 186-199.

41. Το *Democracy and Education* είναι το μοναδικό φιλοσοφικό κείμενο του Dewey που έχει πρόσφατα μεταφραστεί στα Ελληνικά. Οι μεταφράσεις είναι αξιόλογες, ενώ δεν έχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Βλ. Δημοκρατία και Εκπαίδευση, μτφ. Φ. Τερζάκης, Ηριδανός: Αθήνα 2016, και τον τόμο Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση, επιμ. Σ.Α. Τριαντάρη, Σταμούλης: Θεσσαλονίκη 2012. Στην παρούσα εργασία εξαιτίας ορισμένων διαφορετικών μεταφραστικών επιλογών παραπέμπουμε αποκλειστικά στη συλλογική έκδοση των απάντων του Dewey.

42. Πέρα από το αυτοβιογραφικό κείμενο του Dewey (*From Absolutism to Experimentalism*) και το κείμενο της κόρης του Jane Dewey (*Biography of John Dewey*), έχουμε πλέον στη διάθεσή μας πολύ καλές βιογραφίες, οι οποίες προσφέρουν μία πληθώρα στοιχείων για τη ζωή και τη διανοητική ανάπτυξη του John Dewey. Στην παρούσα εργασία λάβαμε υπόψη μας τρεις πρόσφατες μελέτες για τη ζωή του Dewey, οι οποίες είναι κατά τη γνώμη μας και οι πληρέστερες: R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, Cornell University Press: Ithaca 1991, Al. Ryan, *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, W.W. Norton & Company: New York 1995 και M. Jay, *The Education of John Dewey*, *ό.π.*

43. Συχνά, ως ένδειξη της σύνδεσης του Dewey με τον Darwin, αναφέρεται από τους μελετητές

θηκαν και παρουσιάστηκαν στο έργο του James *The Principles of Psychology*.[44] Η επίδραση του συγκεκριμένου έργου στον Dewey δεν αφορά τόσο στη λειτουργιστική ψυχολογία, με την οποία ο Dewey ήταν ήδη εξοικειωμένος, αλλά στη δυνατότητα που του έδωσε να φυσικοποιήσει την έως τότε μεταφυσική έννοια του οργανισμού. Ο Dewey θεώρησε πως μπορεί να εκφράσει πληρέστερα τα εγελιανά αιτήματα μέσα από ένα νατουραλιστικό λεξιλόγιο.[45] «Βαθμιαία», παραδέχεται αργότερα, «συνειδητοποίησα πως αυτό για το οποίο στην πραγματικότητα συνηγορούν οι αρχές μπορούσε να κατανοηθεί καλύτερα και να εκφραστεί όταν θα απελευθερωνόμουν πλήρως από το εγελιανό λεξιλόγιο».[46] Έτσι, το έργο των Hegel, Darwin και James διαμορφώνει τις κύριες επιδράσεις που δέχεται ο Dewey στην πορεία ανάπτυξης της δικής του προοπτικής.

Το νατουραλιστικό υπόβαθρο του πειραματισμού

Ο πραγματισμός του Dewey αναπτύσσεται πάνω σε ένα νατουραλιστικό υπόβαθρο, το οποίο διαμορφώθηκε μέσα από τη φιλοσοφική ερμηνεία της δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης. Ο Dewey προσέδιδε το επίθετο «νατουραλιστικός» σε ορισμένες πτυχές της σκέψης του, ενώ κομβικές έννοιες του πειραματισμού, όπως η αλληλεπίδραση (interaction), η συνέχεια και η αύξηση, προέρχονται από το δαρβινικό έργο. Ο νατουραλισμός του Dewey διαφοροποιείται από τον σύγχρονο φυσικαλισμό, ο οποίος αντιλαμβάνεται όλα τα φαινόμενα της φύσης ως φαινόμενα της φυσικής, αλλά και από τον υλισμό, ο οποίος ανάγει την ύλη σε πρωταρχική αιτία του κόσμου.[47] Ο νατουραλισμός του Dewey δεν είναι ένα σύνολο αυστηρών θέσεων αλλά μία δέσμη μεθοδολογικών αρχών. Η έννοια της συνέχειας δηλώνει την απόρριψη κάθε είδους δυϊσμού και χάσματος στη φύση. Ως εκ τούτου, απορρίπτεται η ύπαρξη υπερβατικών όντων ή ενός μη εμπειρικού λόγου. Η συνέχεια συνεπάγεται, επίσης, την απόρριψη απλοϊκών αναγωγισμών στη φύση. Η έννοια της αλληλεπίδρασης αναφέρεται στη συνεχή αλληλοσυσχέτιση των στοιχείων της φύσης. Τίποτα δεν υπάρχει σε πλήρη απομόνωση. Καθετί

το γεγονός πως η χρονολογία γέννησης του πρώτου (1859) συμπίπτει με τη χρονολογία της έκδοσης του έργου *Η καταγωγή των ειδών*.

44. Σχολιάζοντας την επίδραση που είχε το συγκεκριμένο έργο στη σκέψη του, ο Dewey αναφέρει: «Καθόσον μπορώ να ανακαλύψω έναν καθορισμένο φιλοσοφικό παράγοντα ο οποίος μπήκε στη σκέψη μου, έτσι ώστε να δώσει νέα κατεύθυνση και ποιότητα, είναι αυτός [ο James]». J. Dewey, "From Absolutism to Experimentalism" (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 157.

45. Για την επίδραση του James στον Dewey, βλ. R. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, *ό.π.*, σσ. 65-71.

46. J. Dewey, "Biography of John Dewey", *ό.π.*, σ. 18.

47. Για τον σύγχρονο φυσικαλισμό, βλ. D. Papineau, *Φιλοσοφικός νατουραλισμός, νους και γνώση στο φυσικό κόσμο*, μτφρ. Τ. Μπούκη, Leader books: Αθήνα 2002. Για την κριτική του Dewey στον υλισμό, βλ. J. Dewey, «Experience and Nature" (1925), στο LW, τόμ. 1, σ. 201.

βρίσκεται πάντα σε ένα πλαίσιο σχέσεων. Τέλος, η έννοια της αύξησης δηλώνει τον διαρκή μετασχηματισμό της φύσης χωρίς κάποιο προκαθορισμένο τέλος.

Οι νατουραλιστικές αρχές του πραγματισμού του Dewey θα κατανοηθούν πληρέστερα με τη διεξοδική ανάλυση της γενικής θεωρίας της εμπειρίας, της γνωσιοθεωρίας και της μεταφυσικής του στα επόμενα κεφάλαια. Εδώ θα εστιάσουμε την προσοχή μας στη θέση του Dewey για τη σημασία του δαρβινικού έργου στη σύγχρονη σκέψη, ώστε να αντιληφθούμε τη βασική στόχευση της ντιουιανής φιλοσοφίας.

Η ιδέα της εξέλιξης εμφανίζεται βεβαίως πριν από τον Darwin, ήδη από τον 18ο αιώνα. Ο Darwin, όμως, ήταν εκείνος που την καθιέρωσε. Στο έργο του *Η καταγωγή των ειδών* (1859) συστηματοποίησε τις εμπειρικές παρατηρήσεις και τις εξήγησε με βάση την αλληλεπίδραση τριών βασικών αρχών: της κληρονομικότητας, της ποικιλομορφίας και της πίεσης του περιβάλλοντος. Αυτές οι τρεις απλές αρχές διαμορφώνουν τον περίφημο μηχανισμό της φυσικής επιλογής. Στο δεύτερο σημαντικότερο έργο του, με τίτλο *Η καταγωγή του ανθρώπου* (1871), ο Darwin δείχνει πως ο άνθρωπος, όπως και οι υπόλοιποι οργανισμοί, υπόκειται στον ίδιο μηχανισμό της φυσικής επιλογής και άρα εξελίχθηκε από κατώτερους οργανισμούς κατά τον αγώνα του για επιβίωση.

Οι ιδέες του Darwin προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις, ιδιαίτερα από συντηρητικούς θρησκευτικούς κύκλους. Ωστόσο, επέδρασαν σημαντικά στη σκέψη του 19ου και του 20ού αιώνα. Η ιδέα της εξέλιξης καθιέρωσε μία νέα κατανόηση του χρόνου και της ιστορίας. Ο χρόνος δεν εκλαμβάνεται πλέον ούτε ως κυκλικός, όπως στην αρχαία ελληνική σκέψη, ούτε ως αναστρέψιμος, όπως πιστεύει η μεσσιανική, χριστιανική αντίληψη, ενώ η ιστορία γίνεται κατανοητή ως μία διαδικασία ατέρμονης ανάδυσης του νέου, χωρίς κάποιο προκαθορισμένο τέλος ή κάποιον αρχικό σχεδιασμό. Ως εκ τούτου, η ύπαρξη ή η επιδίωξη μιας καθολικής αρμονίας του κόσμου κρίνεται ως απηρχαιωμένη και ανιστορική αντίληψη και απορρίπτεται. Καταρρίπτεται, επίσης, η πεποίθηση μιας αμετάβλητης ταξινόμησης της ζωής. Η θεωρία της εξέλιξης μάς διδάσκει πως η ζωή είναι μία συνεχής και δίχως όρια διαδικασία δημιουργίας. Η εξελικτική θεωρία επιδρά, επίσης, πάνω στην ψυχολογία. Η έμφαση που αποδίδει στη μελέτη των ενστίκτων και των έξεων οδηγεί στη γέννηση μιας νέας σχολής, του συμπεριφορισμού.[48]

Από την πλευρά του, ο Dewey χαρακτηρίζει το έργο του Darwin ως την κλιμάκωση της επιστημονικής επανάστασης του 16ου και του 17ου αιώνα. «Αναμφίβολα», γράφει, «η σπουδαιότερη διάλυση των παλαιότερων ερωτημάτων στη σύγχρονη σκέψη, η σπουδαιότερη επίσπευση νέων μεθόδων, νέων προθέσεων, νέων προβλημάτων είναι αυτή που επετεύχθη από την επιστημονική επανάστα-

48. Για το διανοητικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η θεωρία της εξέλιξης και την επίδραση που είχε στη σύγχρονη σκέψη, βλ. L. Eiseley, *Darwin's Century, Evolution and the Men who Discovered it*, Anchor Books: New York 1961.

ση, η οποία έφθασε στην κορύφωσή της με το "Η καταγωγή των ειδών"».[49] Σύμφωνα με τον Dewey, το έργο του Darwin αποτελεί την κορύφωση της επιστημονικής επανάστασης, διότι κατάφερε να υπερβεί το χάσμα μεταξύ ανόργανης και οργανικής φύσης, δηλαδή μεταξύ ανθρώπου και φύσης, και να καταστήσει, έτσι, δυνατή την εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου στο πεδίο της ζωής. Πραγματοποιώντας το πρώτο βήμα από τον πειραματισμό των επιστημών του φυσικού κόσμου προς τον πειραματισμό των επιστημών του ανθρώπου, διέλυσε οριστικά το παραδοσιακό κοσμοείδωλο και άνοιξε τον δρόμο για τη σύνθεση επιστήμης και πρακτικής φιλοσοφίας στη βάση των πειραματικών πρακτικών της πρώτης. Η συγκρότηση μιας πειραματικής ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας είναι πλέον δυνατή. Και αυτό το έργο αναλαμβάνει ο ίδιος ο Dewey.

Η σημαντικότερη επίδραση του Darwin στη φιλοσοφία έγκειται, σύμφωνα με τον Dewey, στην οριστική διάλυση του τελολογικού χαρακτήρα της αριστοτελικής φύσης. Οι έννοιες της παραδοσιακής φιλοσοφίας «βασίζονται στην υπόθεση της ανωτερότητας του σταθερού και του τελικού. Βασίζονται στην αντιμετώπιση της μεταβολής και της καταγωγής ως σημεία ελαττώματος και φαινομενικότητας».[50] Η μεταβολή κατέχει, λοιπόν, μία οντολογικά υποδεέστερη θέση. Πρωτεύουσας σημασίας είναι το είδος, το οποίο διέπεται από σταθερότητα. Η μεταβολή, η ανάπτυξη, η εξέλιξη δεν σημαίνουν τη δημιουργία νέων μορφών. Γίνονται κατανοητές μόνο στον βαθμό που οδηγούν στην πλήρωση ενός προκαθορισμένου σκοπού, ενός τέλους. Η φύση διέπεται από μία εσωτερική τελολογία η οποία ενυπάρχει σε κάθε είδος. Όπως γράφει ο Αριστοτέλης, «η φύση τίποτα δεν δημιουργεί παράλογα ή μάταια».[51] Συνεπώς, αναγνωρίζεται πως η φύση δεν επενεργεί στο κενό. Όλα τείνουν προς έναν έσχατο σκοπό.

Ο έσχατος σκοπός της φύσης συνεπάγεται την ύπαρξη μιας πνευματικής δύναμης ως αιτίας, στην οποία υποτάσσεται η ύλη και η αίσθηση. Επομένως, η παραδοσιακή φιλοσοφία θεωρεί πως η ίδια «[η] φύση ως ολότητα είναι μία προοδευτική πραγματοποίηση ενός σκοπού».[52] Διαμορφώνει, έτσι, ένα κλειστό σύμπαν. Μέσα σε αυτό το σύμπαν επικρατεί η ετερογένεια των σφαιρών, ο ποιοτικός χαρακτήρας των οποίων οδηγεί σε μία οντολογικά ιεραρχημένη ταξινόμηση. Η σφαίρα που διέπεται από ορθολογικότητα και αρμονία ιεραρχείται υψηλά, ενώ εκείνη που χαρακτηρίζεται από μεταβολή και σύγχυση χαμηλά. Η τελολογία συνδέεται, επίσης, άρρηκτα με την επιστήμη και τη λογική. Η γνώση σημαίνει τη σύλληψη της μορφής, του σταθερού τέλους των όντων. Εφόσον, όμως, η φύση κυριαρχείται από τη μεταβολή, η επιστήμη είναι αναγκασμένη να προχωρήσει πέρα από τη φύση, σε ένα υπερβατικό πεδίο, ώστε να βρει το προκαθορισμένο τέλος των όντων. Προκύπτει, έτσι, μία θεωρησιακή αντίληψη του λόγου.

49. J. Dewey, "The Influence of Darwinism on Philosophy" (1909), στο MW, τόμ. 4, σ. 14.
50. *Ό.π.*, σ. 3.
51. «Ἡ δε φύσις οὐδέν ἀλόγως οὐδέ μάτην ποιεῖ», Αριστοτέλης, *Περί Ουρανού* 291b13, μτφρ. Π. Παναγιώτου, Νέα Σύνορα: Αθήνα 1989.
52. J. Dewey, *ό.π.*, σ. 6.

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή κοσμολογία, η επιστημονική επανάσταση μετατόπισε το ενδιαφέρον από τη σταθερότητα στη μεταβολή, ομογενοποιώντας και ποσοτικοποιώντας το σύμπαν. Δέχθηκε έναν άπειρο, ανοιχτό και χωρίς όρια κόσμο, ενώ έθεσε ως μέτρο της πραγματικότητας τη μεταβολή. Η σύγχρονη επιστήμη ενδιαφέρεται πρωτίστως για τους νόμους της κίνησης, της γέννησης και των παραγόμενων συνεπειών. «Δεν προσπαθεί να εξηγήσει και να οριοθετήσει κάτι που παραμένει σταθερό *μέσα* στη μεταβολή. Προσπαθεί να περιγράψει μία σταθερή τάξη *της* μεταβολής» (RP, 114). Σύμφωνα με τον Dewey, με την εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου στη βιολογία, το έργο του Darwin έρχεται να ολοκληρώσει τον θρίαμβο της επιστήμης απέναντι στο σταθερό σύμπαν της παραδοσιακής φιλοσοφίας και να εδραιώσει έναν σύγχρονο νατουραλισμό, σύμφωνα με τον οποίο η φύση είναι στον ίδιο της τον πυρήνα διαδικαστική. Η σύγχρονη επιστήμη αδιαφορεί για την ύπαρξη ενός ποιητικού αιτίου και την εκπλήρωση προκαθορισμένων σκοπών. Η φύση μεταβάλλεται δίχως να τείνει προς έναν έσχατο σκοπό.

Η οικοδόμηση της σύγχρονης νατουραλιστικής προοπτικής έχει, σύμφωνα με τον Dewey, τρεις σημαντικές επιπτώσεις πάνω στη σύγχρονη σκέψη. Πρώτον, η έρευνα στρέφεται από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο.

> Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την ολοποιητική ουσία πίσω από τις ειδικές μεταβολές στο ερώτημα του πώς οι ειδικές μεταβολές εξυπηρετούν και ανατρέπουν συγκεκριμένους σκοπούς. Μετατοπίζεται από τη μία ευφυΐα, η οποία διαμόρφωσε τα πράγματα μια για πάντα, στις ιδιαίτερες ευφυΐες που διαμορφώνουν ακόμη και τώρα τα πράγματα. Μετατοπίζεται από τον έναν έσχατο αγαθό σκοπό στις άμεσες προσαυξήσεις της δικαιοσύνης και της ευτυχίας, που η ευφυής διαχείριση των υπαρχουσών συνθηκών μπορεί να δημιουργήσει και που η παρούσα αμέλεια ή ηλιθιότητα θα καταστρέψει.[53]

Η δεύτερη επίπτωση αφορά στην υπέρβαση της τελολογίας, σύμφωνα με την οποία «η ζωή *πρέπει* να έχει συγκεκριμένες ποιότητες και αξίες –ανεξαρτήτως του πώς η εμπειρία παρουσιάζει το ζήτημα– εξαιτίας κάποιας απομακρυσμένης αιτίας και τελικού σκοπού».[54] Η υπέρβαση αυτή οδηγεί τη σύγχρονη σκέψη να εξετάσει «τα γεγονότα της εμπειρίας κατά μέτωπο».[55] Τέλος, η σύγχρονη επιστήμη και ειδικότερα η εξελικτική βιολογία θέτει στη φιλοσοφία ένα νέο καθήκον.

> [Η] νέα λογική εισάγει υπευθυνότητα στη διανοητική ζωή ... Η φιλοσοφία πρέπει σταδιακά να γίνει μέθοδος εντοπισμού και ερμηνείας των

53. J. Dewey, "The Influence of Darwinism on Philosophy" (1909), στο MW, τόμ. 4, σ. 11. Για τη μεταφραστική επιλογή της λέξης «ευφυΐα», βλ. υποσημείωση 112 του κεφαλαίου 2.
54. *Ό.π.*, σ. 11.
55. *Ό.π.*, σ. 12.

> πλέον σοβαρών συγκρούσεων που συμβαίνουν στη ζωή και μέθοδος προβολής τρόπων αντιμετώπισής τους: μέθοδος ηθικής και πολιτικής διάγνωσης και πρόγνωσης.[56]

Συνοπτικά, η ερμηνεία του Dewey για τη συμβολή του δαρβινικού έργου στη σύγχρονη σκέψη, αφ' ενός, ορίζει τις θεωρητικές απαρχές του πειραματισμού και, αφ' ετέρου, καταδεικνύει το καθήκον της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία οφείλει να «σταματήσει να είναι μία τεχνική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των φιλοσόφων και να γίνει μία μέθοδος, καλλιεργημένη από τους φιλοσόφους, για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα των ανθρώπων».[57] Ως φιλοσοφία της πράξης, ο πειραματισμός δεν επιδιώκει απλώς να ερμηνεύσει τον κόσμο, αλλά να αναπτύξει επίσης μία μέθοδο για τη συνειδητή αλλαγή του. Αυτή η μέθοδος έχει ήδη αναπτυχθεί πλήρως στον φυσικό κόσμο. Ο Darwin έκανε ένα αποφασιστικό βήμα περνώντας από την ανόργανη ύλη στα έμβια όντα. Η φιλοσοφία πρέπει να προχωρήσει ακόμη περισσότερο, αναπτύσσοντας τον πειραματισμό στο πεδίο της ηθικής και της πολιτικής, όπου οι αξίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στη νατουραλιστική αντίληψη του Dewey για το υποκείμενο και τη σχέση του με το αντικείμενο. Επηρεασμένος από το έργο του Darwin, αλλά και την πρόσληψή του από τη λειτουργιστική ψυχολογία του James, ο Dewey αντιλαμβάνεται το υποκείμενο ως οργανισμό ο οποίος βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του. Η νατουραλιστική ερμηνεία του υποκειμένου είναι αναγκαία για την κατανόηση των υπόλοιπων πτυχών της φιλοσοφικής σκέψης του Dewey και ιδιαίτερα της έννοιας της εμπειρίας.

Το υποκείμενο ως οργανισμός

Ο Dewey, ο οποίος κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα καταπιάνεται με ζητήματα ψυχολογίας,[58] εντυπωσιάζεται από την αξιοποίηση των δαρβινικών ιδεών στην ψυχολογία από τον James. Ο James ασκούσε κριτική στο ρεύμα της Νέας Ψυχολογίας, η νατουραλιστική προοπτική της οποίας επιδίωκε

56. *Ό.π.*, σ. 13.
57. J. Dewey, "The Need for a Recovery of Philosophy" (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 46.
58. Βλ. J. Dewey, "The New Psychology" (1884), στο EW, τόμ. 1, "The Psychological Standpoint" (1886), στο EW, τόμ. 1, "Psychology and Philosophical Method" (1886), στο EW, τόμ. 1, και "Psychology" (1887), στο EW, τόμ. 2. Η μελέτη της πρώιμης σκέψης του Dewey γύρω από την ψυχολογία υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, η οποία επιθυμεί να επικεντρωθεί στο κατ' εξοχήν έργο του γύρω από τον πραγματισμό. Αξίζει, όμως, να αναφερθεί πως εκείνη την περίοδο ο Dewey θεωρεί την ψυχολογία, δηλαδή τη συστηματική μελέτη της συνείδησης, τη μοναδική διαθέσιμη στους φιλοσόφους μέθοδο.

να υπερβεί τόσο τη θεωρησιακή κατανόηση του νου μέσω της ενδοσκόπησης, όσο και την παράδοση του βρετανικού εμπειρισμού, αξιοποιώντας τα πορίσματα της φυσιολογίας και αναπτύσσοντας πειραματικές διατάξεις. Ο James υποστηρίζει πως η Νέα Ψυχολογία δεν έχει κατανοήσει τη δαρβινική έννοια της εξέλιξης, με αποτέλεσμα να διατηρεί τις παραδοσιακές διακρίσεις του εξωτερικού κόσμου και του νου. Η ορθή κατανόηση της δαρβινικής θεωρίας απορρίπτει την εννόηση του γνωρίζοντος υποκειμένου ως καθρέφτη που αντανακλά παθητικά τον εξωτερικό κόσμο. Το γνωρίζον υποκείμενο είναι μάλλον ένας δρων οργανισμός και οι δραστηριότητές του πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως δραστηριότητες της ζωής.[59]

Ο Dewey εκτίμησε τη συγκεκριμένη ερμηνεία του James ως μία από τις σημαντικότερες συμβολές του. «Πολλοί φιλόσοφοι είχαν πολλά να πουν για την ιδέα του οργανισμού, αλλά την εκλάμβαναν δομικά και, ως εκ τούτου, στατικά. Έμελλε ο James να σκεφθεί τη ζωή υπό τους όρους της ζωής εν δράσει».[60] Αυτή η δυναμική έννοια του υποκειμένου που βρίσκεται συνεχώς σε δράση οδήγησε, μάλιστα, τον Dewey να εγκαταλείψει τον όρο *υποκείμενο* και να χρησιμοποιεί τον όρο *οργανισμός*. Σε αυτό τον δυναμικό ανθρώπινο οργανισμό, ο νους δεν είναι ένα σημείο του θείου πνεύματος που καθιστά δυνατή την εποπτεία του κόσμου. «Η βιολογική οπτική γωνία μάς δεσμεύει στην πεποίθηση πως ο νους, οτιδήποτε άλλο και αν είναι, είναι τουλάχιστον ένα όργανο που βοηθάει στον έλεγχο του περιβάλλοντος σε σχέση με τους σκοπούς της διαδικασίας της ζωής».[61]

Η δεύτερη σημαντική συμβολή του James, σύμφωνα με τον Dewey, αφορά στη *ροή της συνείδησης* (stream of consciousness). Ο James υποστήριζε πως, μέσω της θεωρίας των συνειρμών, η Νέα Ψυχολογία εστιάζει την προσοχή της σε στοιχειώδεις αισθητηριακές καταστάσεις και αγνοεί τον μεταβατικό, σχεσιακό και ρευστό χαρακτήρα των στοιχείων του νου. Στα νοητικά άτομα (mental atoms) της Νέας Ψυχολογίας, ο James αντιπαρέθεσε την ιδέα της ροής της συνείδησης. «Τα περισσότερα βιβλία ξεκινούν με τις αισθήσεις ως τα απλούστερα νοητικά γεγονότα και προχωρούν συνθετικά, οικοδομώντας υψηλότερα σε σχέση με τα προηγούμενα κάθε φορά επίπεδα. Αλλά αυτό σημαίνει εγκατάλειψη της εμπειρικής μεθόδου της έρευνας. Ποτέ κανείς δεν είχε μία καθεαυτήν απλή αίσθηση. Η συνείδηση, από την ημέρα της γέννησής μας, είναι μία συναρθρωμένη πολλαπλότητα αντικειμένων και σχέσεων».[62] Ως εκ τούτου, το πλέον θεμελιώδες στοιχείο της εμπειρικής ψυχολογίας είναι η ροή της συνείδησης, ενώ η φύση και η προέλευσή της αναδεικνύονται σε βασικό πρόβλημα της ψυχολογίας.[63]

---

59. Για την κριτική του James στη Νέα Ψυχολογία, βλ. Ed.S. Reed, *From Soul to Mind: The Emergence of Phychology, from Erasmus Darwin to William James*, Yale University Press: New Haven 1997, και ιδιαίτερα τις σσ. 201-220.
60. J. Dewey, "From Absolutism to Experimentalism" (1930), στο LW, τόμ. 5, σ. 158.
61. J. Dewey, "Interpretation of Savage Mind" (1902), στο MW, τόμ. 2, σ. 41.
62. W. James, *The Principles of Psychology*, τόμ. I, Dover Publications: New York 1950, σ. 224.
63. Βλ. W. James, *Ψυχολογία και Εκπαίδευση*, μτφρ. Ε. Αλεξοπούλου, Printa: Αθήνα 2001.

Σύμφωνα με τον Dewey, η ροή της συνείδησης είναι η πλέον σημαντική έννοια της φιλοσοφίας του James,[64] με σημαντικές συνεπαγωγές στην κατανόηση τόσο της εμπειρίας όσο και της γνώσης. Μπροστά στο χάος της πολλαπλότητας των ατομικών στοιχείων της εμπειρίας, η φιλοσοφία επιδίωξε συχνά την οικοδόμηση ενός συστήματος της εμπειρίας, ώστε να διασφαλιστεί η ενότητά της. Η υπερβατολογική φιλοσοφία του Kant αποτέλεσε τη σημαντικότερη ίσως προσπάθεια οικοδόμησης ενός τέτοιου συστήματος. Ο James προτείνει να σκεφθούμε την εμπειρία όχι ως ένα χαώδες πολλαπλό το οποίο μορφοποιείται χάρη στις κατηγορίες του γνωρίζοντος υποκείμενου, αλλά ως μία ζωντανή οντότητα «που μπορεί να είναι ενοποιημένη, αλλά μπορεί να είναι επίσης πλουραλιστική, ανάλογα με την περίσταση».[65] Ως ροή συνείδησης, η εμπειρία σταματάει να είναι ένα νεκρό υλικό. Αναφορικά με το πρόβλημα της γνώσης, η έννοια της ροής της συνείδησης συνεπάγεται πως «δεν χρειάζεται πλέον να θεωρήσουμε εάν η εντύπωσή μας για το αντικείμενο αντιστοιχεί πράγματι σε ένα πραγματικό αντικείμενο. Ρωτάμε μόνο αν η εντύπωση που έχουμε μπορεί να μας οδηγήσει σε άλλη εμπειρία. Εάν μπορεί, είναι πραγματική».[66]

Έχοντας ως αφετηρία το εγελιανό αίτημα της ενότητας και υπό την επίδραση των ιδεών του James γύρω από τον ανθρώπινο οργανισμό και τη ροή της συνείδησης, ο Dewey ανέπτυξε τη δική του συμβολή στην ψυχολογία. Στο άρθρο του "The Reflex Arc Conception in Psychology", επιχειρεί μία κριτική στη σύγχρονή του λειτουργιστική ψυχολογία, διότι απέτυχε να υπερβεί τους παραδοσιακούς δυϊσμούς μεταξύ της αίσθησης και της ιδέας, του σώματος και της ψυχής.[67] Η εμμονή της στην έννοια του αντανακλαστικού τόξου (reflex arc)[68] αναπαράγει τους δυϊσμούς σε ένα διαφορετικό επίπεδο ως ερέθισμα και αντίδραση, ή ως περιφερειακές και κεντρικές δομές και λειτουργίες του ανθρώπου. Έτσι, το αντανακλαστικό τόξο αποτελεί μία συρραφή μηχανιστικών διαδικασιών που έχουν τη μορφή «ερέθισμα-αντίδραση», παρά μία οργανική ενότητα της δράσης του ανθρώπινου οργανισμού.

Από την πλευρά του, ο Dewey αναζητεί μία πρωταρχική, ολιστική ενότητα στην οποία τα αισθητηριακά ερεθίσματα, οι συνδέσεις του κεντρικού νευρικού συστήματος και οι σωματικές αντιδράσεις δεν θα εκλαμβάνονται ως ξεχωριστές και ολοκληρωμένες οντότητες, αλλά ως αναλυτικές διακρίσεις και λειτουργικοί παράγοντες της ολότητας. Ονομάζει δε αυτή την πρωταρχική ολότητα *συντονισμό* (co-ordination). Η ανάλυση της ψυχολογίας οφείλει να έχει ως σημείο εκκίνησης τον αισθησιο-κινητικό συντονισμό του οργανισμού και όχι κάποιο απομονωμένο

64. Βλ. J. Dewey, "Three Contemporary Philosophers: William James, Henri Bergson, and Bertrand Russell" (1920), στο MW, τόμ. 12, σ. 210.
65. *Ό.π.*, σ. 211.
66. *Ό.π.*, σ. 212.
67. J. Dewey, "The Reflex Arc Conception in Psychology" (1896), στο EW, τόμ. 5, σσ. 96-109.
68. Η έννοια του αντανακλαστικού τόξου αναφέρεται στην πορεία της μετάδοσης ενός ερεθίσματος από ένα νεύρο στον νωτιαίο μυελό και πάλι πίσω στο όργανο που θα αντιδράσει στο ερέθισμα.

αισθητηριακό ερέθισμα που προκαλεί κάποιου είδους μεμονωμένη αντίδραση. Το πρωταρχικό γεγονός της ψυχολογίας είναι ο αισθησιο-κινητικός συντονισμός του οργανισμού. Ο αισθησιο-κινητικός συντονισμός βρίσκεται μάλιστα όχι έξω, αλλά μέσα στη δράση. Λαμβάνει χώρα κατά την εκδίπλωση της δραστηριότητας του οργανισμού. Ερέθισμα και αντίδραση είναι πάντα μέρη του συντονισμού και αποκτούν τη σημασία τους ως μέλη του που τον διατηρούν ή τον ανασυγκροτούν. Το αντανακλαστικό τόξο πρέπει να κατανοηθεί περισσότερο ως κύκλος, ως συνεχής ανασυγκρότηση του συντονισμού, της εμπειρίας του οργανισμού. «Δεν έχουμε την αντικατάσταση της μιας εμπειρίας με μία άλλη, αλλά την ανάπτυξη, τη μεσολάβηση της εμπειρίας».[69]

Ιδιαίτερη σημασία έχει πάντα και το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα ο συντονισμός του οργανισμού. Για να καταδείξει τη σημασία του πλαισίου, ο Dewey χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα το οποίο αναφέρεται σε έναν ξαφνικό, δυνατό ήχο που προκαλεί την αντίδραση του οργανισμού. Η αντίδραση θα διαφοροποιηθεί ανάλογα με τη δραστηριότητα που βρίσκεται σε εξέλιξη. Ο άνθρωπος που ακούει τον έντονο ήχο θα αντιδράσει διαφορετικά αν εκείνη τη στιγμή κυνηγάει και διαφορετικά αν διαβάζει στο σπίτι του ένα βιβλίο. Και αυτό διότι μόνο στο πλαίσιο της ήδη εν εξελίξει δραστηριότητας του οργανισμού, του αισθησιο-κινητικού, δηλαδή, συντονισμού του, μπορεί να κατανοηθεί η επιλεκτική έμφαση που αποδίδει ο οργανισμός σε συγκεκριμένα ερεθίσματα μέσα στην πολλαπλότητα των στοιχείων του περιβάλλοντος. Συνοπτικά, «το ερέθισμα και η αντίδραση δεν είναι διακριτές οντότητες αλλά τελολογικές διακρίσεις, δηλαδή διακρίσεις λειτουργίας ή μερών που διαδραματίζουν κάποιο ρόλο, με αναφορά στην επίτευξη ή τη διατήρηση ενός σκοπού».[70] Πιο αναλυτικά:

> το ερέθισμα είναι εκείνη η φάση της διαμόρφωσης του συντονισμού, η οποία αντιπροσωπεύει τις συνθήκες που πρέπει να ικανοποιηθούν ώστε να επέλθει μία επιτυχής κατάληξη [του συντονισμού]. Η αντίδραση είναι εκείνη η φάση του ίδιου υπό διαμόρφωση συντονισμού, η οποία δίνει το κλειδί για να ικανοποιηθούν αυτές οι συνθήκες και λειτουργεί ως εργαλείο για τον επιτυχή συντονισμό. Είναι με αυτό τον τρόπο στενά συνδεδεμένα και λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. Το ερέθισμα είναι κάτι που πρέπει να ανακαλυφθεί, να διακριθεί ... δεν υπάρχει ένα

69. *Ό.π.*, σ. 99. Ο Dewey δανείζεται, μάλιστα, ένα παράδειγμα από τον James για να επεξηγήσει τη θέση του. Ένα μικρό παιδί πλησιάζει το χέρι του για πρώτη φορά στη φωτιά και καίγεται. Η ανάλυση που βασίζεται στο ζεύγος ερέθισμα και αντίδραση –το οπτικό ερέθισμα της λάμψης της φλόγας προκαλεί την αντίδραση του παιδιού να την πιάσει και το ερέθισμα του πόνου, όταν αυτό καίγεται, προκαλεί την αντίδραση του παιδιού να τραβήξει το χέρι του– παραμένει μηχανιστική. Η ανάλυση οφείλει να ξεκινήσει από τη δράση του οργανισμού. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν πρέπει να ξεκινήσει από το οπτικό ερέθισμα της φλόγας, αλλά από τη δράση του βλέπειν. Βλ. J. Dewey, *ό.π.*, σσ. 97-100.

70. *Ό.π.*, σ. 104.

> αντικειμενικό ερέθισμα στο οποίο αναφερόμαστε ... Επιπλέον, είναι η κινητική αντίδραση που βοηθάει στην ανακάλυψη και στη συγκρότηση του ερεθίσματος. Είναι η αναστολή της κίνησης σε ένα συγκεκριμένο στάδιο, που δημιουργεί την αίσθηση.[71]

Η αποτυχία της ψυχολογίας να λάβει υπόψη της την κομβική σημασία του πλαισίου για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, χαρακτηρίζεται από τον Dewey ως «ψυχολογική ή ιστορική πλάνη».[72] Μέσα από την κριτική του στην έννοια του αντανακλαστικού τόξου στην ψυχολογία, καθώς και στους παραδοσιακούς δυϊσμούς τους οποίους αυτή αναπαράγει, ο Dewey αναπτύσσει για πρώτη φορά τη δική του προοπτική μιας νατουραλιστικής προσέγγισης του ανθρώπινου οργανισμού και μιας λειτουργιστικής κατανόησης της συμπεριφοράς του. Ο άνθρωπος δεν κατανοείται ως ένα θεωρητικό υποκείμενο, αλλά ως ένας ενεργός, ζωντανός οργανισμός που βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση (interaction) με το περιβάλλον του. Συνεπώς, δεν πρέπει να γίνεται λόγος για αντανακλαστικό τόξο που συνδέει το ερέθισμα με την αντίδραση, τον εξωτερικό κόσμο με την εσωτερική συνείδηση του ανθρώπου, αλλά για τον κύκλο της ζωής, του οποίου το ερέθισμα και η αντίδραση αποτελούν μόνο μέρη του. Η ανθρώπινη συμπεριφορά κατανοείται ολιστικά και όχι ως απλή διαδοχή μηχανικά συναρθρωμένων πράξεων. Μπορεί, βεβαίως, η συμπεριφορά να αναλυθεί σε πράξεις, αλλά αυτές δεν μπορούν να κατανοηθούν ξεκομμένες από τη σειρά στην οποία ανήκουν.[73] Κάθε αναλυτική διάκριση είναι λειτουργική. Κατανοείται, δηλαδή, πάντα εντός ενός ευρύτερου πλαισίου.

Επιπλέον, ακολουθώντας τις δαρβινικές ιδέες περί εξέλιξης, τα όργανα του ανθρώπινου οργανισμού, όπως το χέρι, το μάτι, ο νους, κατανοούνται ως εργαλεία προσαρμογής του οργανισμού στο περιβάλλον. Η προσαρμογή δεν είναι κατ' ανάγκη παθητική. Αναφέρεται εξίσου στον έλεγχο του περιβάλλοντος.[74] «[Η] ζωή συνεχίζεται μέσω του ελέγχου του περιβάλλοντος. Οι δραστηριότητές της πρέπει να μεταβάλλουν τις μεταβολές που συμβαίνουν γύρω της».[75] Ως εκ τούτου, η προσαρμογή αποτελεί μία συνεχή διαδικασία της ζωής στην οποία ο οργανισμός

71. *Ό.π.*, σ. 109.
72. *Ό.π.*, σ. 105.
73. Για τον σειριακό χαρακτήρα της συμπεριφοράς, βλ., επίσης, J. Dewey, "Conduct and Experience" (1930), στο LW, τόμ. 5, σσ. 218-235. Ο Dewey χρησιμοποιεί συχνά τον όρο συμπεριφορά (behavior ή conduct). Ωστόσο, όπως δηλώνει και ο ίδιος, η ανάλυσή του διαφοροποιείται από εκείνη των συμπεριφοριστών, επειδή επιθυμεί να υπερβεί τη μηχανιστική σύνδεση ερεθίσματος-αντίδρασης.
74. Ο Eames διακρίνει στο έργο του Dewey μία λεπτή εννοιολογική διαφοροποίηση. Ο γενικός όρος προσαρμογή (adjustment) άλλοτε έχει το νόημα της ενεργητικής προσαρμογής (adaptation) και άλλοτε της παθητικής (accommodation). Στην παρούσα εργασία, επιλέγουμε να δηλώνουμε την εννοιολογική διαφορά με περιφραστικό τρόπο, χρησιμοποιώντας τα επίθετα "ενεργητική-παθητική". Βλ. S.M. Eames, *Pragmatic Naturalism: an Introduction*, Southern Illinois University Press: Illinois 2008, σσ. 9-16.
75. J. Dewey, "The Need for a Recovery of Philosophy" (1917), στο MW, τόμ. 10, σ. 7.

αντιδρά στις καταστάσεις του περιβάλλοντος. Από αυτό συνεπάγεται πως «[η] επιτυχία και η αποτυχία [του ελέγχου του περιβάλλοντος] είναι οι πρωταρχικές "κατηγορίες" της ζωής».[76]

Η αντίληψη αυτή έδωσε την ευκαιρία στον Horkheimer να ασκήσει κριτική στον νατουραλισμό του πραγματισμού, υποστηρίζοντας πως καταλήγει στην κατάφαση της κυριαρχίας τόσο πάνω στην εξωτερική όσο και πάνω στην εσωτερική φύση. Η αντίληψη του Λόγου ως φυσικού οργάνου προσαρμογής, ως απλού εργαλείου στον αγώνα του οργανισμού για αυτοσυντήρηση, οδηγεί στην ολοκληρωτική κυριαρχία πάνω στη φύση και στη διάλυση κάθε στοιχείου που παραπέμπει στη συμφιλίωση με αυτήν.

> «[Η] θεωρητική άρνηση της ανταγωνιστικής σχέσης του πνεύματος με τη φύση –ακόμη κι όπως υπονοείται στη διδασκαλία της αλληλοσυσχέτισης μεταξύ των διαφόρων μορφών οργανικής ζωής, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου – συχνά ισοδυναμεί στην πράξη με τη συγκατάθεση προς την αρχή της συνεχούς και ολοκληρωτικής κυριαρχίας πάνω στη φύση. Η θεώρηση του Λόγου ως ενός φυσικού οργάνου δεν τον απαλλάσσει από τη ροπή προς κυριαρχία, ούτε τον προικίζει με μεγαλύτερες δυνατότητες για συμφιλίωση. Αντιθέτως, ... έχει ως επακόλουθο την απόρριψη όλων εκείνων των στοιχείων του νου που υπερβαίνουν τη λειτουργία της προσαρμογής και, συνεπώς, δεν είναι εργαλεία αυτοσυντήρησης.[77]

Η κριτική στον πραγματισμό ως φιλοσοφία της προσαρμογής του υποκειμένου στις αντίξοες αντικειμενικές συνθήκες, αγνοεί τον δημιουργικό χαρακτήρα που προσδίδει ο πραγματισμός στην πράξη. Ο Dewey αρνείται να συνδέσει την πράξη με μία έννοια της κοινωνικής ή της ιστορικής ολότητας, όπως επιθυμεί ο Horkheimer. Κάτι τέτοιο θα σηματοδοτούσε την επιστροφή στην τελολογία της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Η πραγματιστική πράξη συνδέεται με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει πως ο πραγματισμός θέτει ως μοναδικό σκοπό την αυτοσυντήρηση του οργανισμού και, συνεπώς, ούτε ταυτίζει την πράξη με την τεχνική. Όπως θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στα επόμενα κεφάλαια, η πράξη κατανοείται από τον Dewey ως δημιουργική επίλυση μιας προβληματικής κατάστασης, ως δημιουργική κατασκευή του αντικειμένου της γνώσης, και ως τέτοια προσδίδει ένα καινοφανές νόημα στη φύση. Όπως παρατηρεί ο Joas, η δημιουργικότητα της πράξης συνδέεται στενά με την ιδέα της δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία τα υποκείμενα ρυθμίζουν συνειδητά τις συνέπειες των αλληλεπιδράσεών τους.[78]

Η ανάλυση του υποκειμένου ως οργανισμού που αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και επιδιώκει την προσαρμογή του σε αυτό, άλλοτε ενεργητικά και άλλοτε παθητι-

76. *Ό.π.*, σ. 10.
77. M. Horkheimer, *Η έκλειψη του Λόγου*, *ό.π.*, σσ. 156-157.
78. Βλ. H. Joas, *Pragmatism and Social Theory*, *ό.π.*, σσ. 4-6.

κά, παραπέμπει συνήθως σε μία ατομοκεντρική θεώρηση του ανθρώπου. Ο ακραίος ατομικισμός του Spencer, ο οποίος αναπτύχθηκε υπό το δόγμα «της επικράτησης του ισχυροτέρου», αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της τάσης. Ο Dewey άσκησε κριτική στο έργο του Spencer, ο οποίος προσπάθησε να υποστηρίξει έναν ατομοκεντρικό φιλελευθερισμό, ανάγοντας την ηθική στη βιολογία.[79] Ταυτόχρονα, υποστήριξε πως η απάντηση στις ατομοκεντρικές προοπτικές δεν είναι η εγκαθίδρυση ενός χάσματος μεταξύ της φύσης και της ηθικής, όπως την επιχείρησε ο Thomas Huxley.[80] Σύμφωνα με τον Dewey, η δαρβινική θεωρία δεν συνεπάγεται αυτονόητα μία αυστηρά ατομικιστική αντίληψη. Ο Darwin συνέδεε την κοινωνικότητα του ανθρώπου με τις ανώτερες νοητικές του ικανότητες.[81]

Ο Dewey τοποθετείται στον αντίποδα του ακραίου ατομικισμού του κοινωνικού δαρβινισμού.[82] Υποστηρίζει πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως παρά μόνο μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει και με το οποίο αλληλεπιδρά, δηλαδή μέσα από τις κοινωνικές συμπράξεις (association) στις οποίες βρίσκεται. Ασκώντας κριτική στις ατομοκεντρικές θεωρήσεις, διαπιστώνει πως «η νοητική και ηθική δομή των ατόμων, το πρότυπο των επιθυμιών και των προθέσεών τους μεταβάλλονται με κάθε σπουδαία μεταβολή της κοινωνικής θέσμισης. Άτομα που δεν συνδέονται σε συμπράξεις οικογενειακές, οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή εκπαιδευτικές είναι τερατουργήματα» (ION, 80-81).

Οι ρίζες της κριτικής στάσης του Dewey απέναντι στον ατομικισμό πρέπει να

79. Σύμφωνα με τον Dewey, η πειραματική επιστημονική μέθοδος του Darwin είναι εκείνο το στοιχείο που διαφοροποιεί τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης από τον κοινωνικό δαρβινισμό του Herbert Spencer και κατατάσσει τον δεύτερο στην παραδοσιακή φιλοσοφία. Για την κριτική του Dewey στον Spencer, βλ. J. Dewey, "The Philosophical Work of Herbert Spencer" (1904), στο MW, τόμ. 3. Σε αντίθεση με τον Spencer, ο στόχος του Dewey δεν είναι η αναγωγή του κοινωνικού και πολιτικού πεδίου στα πορίσματα της σύγχρονης βιολογίας, αλλά η εφαρμογή σε αυτό της πειραματικής μεθόδου, η οποία έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα γόνιμη στη μελέτη τόσο των άβιων όσο και των έμβιων όντων

80. Για την κριτική του Dewey στον Huxley, βλ. J. Dewey, "Evolution and Ethics" (1898), στο EW, τόμ. 5.

81. Ch. Darwin, *Η καταγωγή του ανθρώπου*, *ό.π.*, σ. 107. Ο Dewey αναφέρεται θετικά στο έργο του Peter Kropotkin ως μία προσπάθεια να υπογραμμιστεί το στοιχείο της κοινωνικότητας στη δαρβινική θεωρία. Για τον Kropotkin, βλ. P. Kropotkin, *Αλληλοβοήθεια, ένας παράγοντας εξέλιξης*, μτφρ. Ε. Στεφανοπούλου, Καστανιώτη: Αθήνα 2009, και για την αναφορά του Dewey σε αυτόν, βλ. J. Dewey, "Ethics" (1932), στο LW, 7, σ. 43.

82. Ο Hawkins υποστηρίζει πως ο κοινωνικός δαρβινισμός δεν πρέπει να κατανοείται ως συγκεκριμένη ιδεολογία, αλλά ως μία κοσμοθεωρία γύρω από τη φύση, τον χρόνο και τον άνθρωπο, η οποία επιδέχεται διαφορετικές ιδεολογικές αναγνώσεις. Έτσι, εντάσσει και τον Dewey στο ρεύμα του κοινωνικού δαρβινισμού. Βλ. M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945*, Cambridge University Press: Cambridge 1997. Ωστόσο, ένας τέτοιος ισχυρισμός παραβλέπει το γεγονός πως ο Dewey ασκεί κριτική στη θετικιστική κατανόηση των φυσικών νόμων και στην τελολογική αντίληψη της φύσης, θέσεις που αποτελούν βασικά στοιχεία του κοινωνικού δαρβινισμού. Ένα παρόμοιο με της παρούσας μελέτης επιχείρημα για τη διαφοροποίηση του Dewey από τον κοινωνικό δαρβινισμό διατυπώνει και ο Hofstadter. Βλ. R. Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought*, George Braziller: New York 1969, σσ. 135-142.

αναζητηθούν στην επίδραση του εγελιανού ιδεαλισμού και της αντίληψής του περί του κοινωνικού οργανισμού. Ο νεαρός Dewey υποστηρίζει πως «τώρα γνωρίζουμε καλύτερα ... Κατανοούμε πως ο άνθρωπος είναι κάτι παραπάνω από μία προσεγμένα συναρθρωμένη φυσική μηχανή που μπορεί να ληφθεί ως ένα απομονωμένο άτομο, να οδηγηθεί στο χειρουργικό τραπέζι της ανάλυσης και να εξετασθεί δεόντως. Γνωρίζουμε πως η ζωή είναι συνδεδεμένη με τη ζωή της κοινωνίας του έθνους στο *έθος* και τον *νόμο*».[83] Και η βέβαιη αυτή γνώση προέρχεται από την επικράτηση της θεωρίας του κοινωνικού οργανισμού, σύμφωνα με την οποία «οι άνθρωποι δεν είναι απομονωμένα μη-κοινωνικά άτομα, αλλά είναι άνθρωποι μόνο στις εγγενείς σχέσεις τους με ανθρώπους».[84]

Αν και η έμφαση στη θεωρία του κοινωνικού οργανισμού υποχωρεί σταδιακά στη σκέψη του Dewey, η αντίληψη της εγγενούς κοινωνικότητας της ανθρώπινης φύσης διαπερνά το σύνολο του έργου του, ενώ αποτελεί βασικό στοιχείο της θεωρίας του περί δημοκρατίας. Ο Dewey διαφοροποιεί το δημοκρατικό του ιδεώδες από την ατομοκεντρική φιλελεύθερη παράδοση, η οποία εκκινεί την ανάλυσή της για την κοινωνική οργάνωση από ένα προ-κοινωνικό άτομο με σταθερά και απαραβίαστα ατομικά δικαιώματα. Η κοινωνικότητα δεν επιβάλλεται στο άτομο, αλλά αποτελεί ένα αδιαχώριστο στοιχείο του. Ως εκ τούτου, η δημοκρατία πρέπει να κατανοηθεί ως ένας συγκεκριμένος τρόπος οργάνωσης της από κοινού ζωής και όχι ως τρόπος διασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων.

Ο κοινωνικός χαρακτήρας του ατόμου συνεπάγεται πως η ανθρώπινη συμπεριφορά, δηλαδή η ανθρώπινη πράξη, είναι κατ' ανάγκη κοινωνική. Το ανθρώπινο πράττειν, αφ' ενός, επηρεάζει τους άλλους μέσω των άμεσα ή έμμεσα παραγόμενων συνεπειών του και, αφ' ετέρου, προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά.[85] «Η συμπεριφορά είναι πάντα κοινή (shared) ... δεν είναι ένα ηθικό "δέον" το ότι η συμπεριφορά οφείλει να είναι κοινωνική. *Είναι* κοινωνική, είτε κακή είτε καλή» (HNC, 16).

Ο κοινωνικός προσδιορισμός της ανθρώπινης συμπεριφοράς διαγράφει, επίσης, τα όρια ενός πολιτισμικού ορίζοντα, εντός του οποίου το οικείο ταυτίζεται με το αποδεκτό.[86] Τα όρια του πολιτισμικού ορίζοντα είναι κρίσιμα και για την ίδια την αναστοχαστική σκέψη, εφόσον «τα πράγματα τα οποία εκλαμβάνουμε ως δεδομένα χωρίς διερεύνηση ή σκέψη είναι αυτά ακριβώς που καθορίζουν το συνειδητό σκέπτεσθαι και προεξοφλούν τα συμπεράσματά μας» (DE, 22). Η ισχύς του κοινωνικού προσδιορισμού της ανθρώπινης συμπεριφοράς οδηγεί τον Dewey στο να αναγνωρίσει τις δυσκολίες αμφισβήτησης του οικείου και του δεδομένου. Το κοινωνικό περιβάλλον καθιστά δυνατή την ανθρώπινη ανάπτυξη, αλλά δεν είναι επαρκής όρος γι' αυτήν. Συχνά τείνει να την εμποδίζει. Ο άνθρω-

83. J. Dewey, "The New Psychology" (1884), στο EW, τόμ. 1, σσ. 48-49.
84. J. Dewey, "The Ethics of Democracy" (1888), στο EW, τόμ. 1, σ. 231.
85. Ο Dewey αναλύει, μάλιστα, τον μηχανισμό κοινωνικής διαμόρφωσης των ατομικών επιθυμιών και έξεων. Βλ. J. Dewey, "Democracy and Education" (1916), στο MW, τόμ. 9, σ. 18.
86. Βλ. J. Dewey, *ό.π.*, σ. 21.

πος αναπτύσσεται εντός μιας συγκεκριμένης κουλτούρας και χάρη σε αυτήν, αλλά συγχρόνως σε αντιπαράθεση με συγκεκριμένα στοιχεία της.

Τέλος, εφόσον η ανθρώπινη συμπεριφορά προσδιορίζεται κοινωνικά, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε έναν παιδαγωγικό, διαμορφωτικό ρόλο στο κοινωνικό περιβάλλον. Ο Dewey παρατηρεί πως η διαφορά μεταξύ ενός πολιτισμένου και ενός βάρβαρου λαού δεν έγκειται στη γυμνή φύση αλλά στο κοινωνικό περιβάλλον, στην κοινωνική του κληρονομιά.[87] Αντίστοιχα, πρέπει να στραφούμε στη μεταρρύθμιση των κοινωνικών συνθηκών, ώστε να επιτύχουμε την πρόοδο του ανθρώπου. «Πρέπει», σημειώνει ο Dewey, «να υπάρξει μία μεταβολή στις αντικειμενικές συνθήκες και θεσμούς. Πρέπει να εργαστούμε πάνω στο περιβάλλον και όχι απλώς και μόνο στις καρδιές των ανθρώπων» (HNC, 19-20). Η εμπέδωση μιας βαθύτερης συμμετοχικής δημοκρατίας σε κάθε πτυχή της ζωής δεν μπορεί να επιτευχθεί με μία επανάσταση της καρδιάς, όπως επιθυμούσε ο Kant,[88] αλλά με τη συστηματική και τη συνειδητή μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών, οι οποίες θα διαμορφώσουν τις έξεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Συνοψίζοντας τις επιδράσεις που δέχθηκε ο Dewey, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως ο πραγματισμός του Peirce και του James, το εγελιανό αίτημα της ενότητας και ο νατουραλισμός που εμπνέεται από τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης αποτέλεσαν τα βασικά συστατικά της πραγματιστικής προοπτικής του, του πειραματισμού. Ο πειραματισμός δεν αποτελεί μία αφελή προσπάθεια δικαίωσης του ωφελιμιστικού πνεύματος της αστικής κοινωνίας. Ως φιλοσοφία της πράξης, επιχειρεί να συνθέσει την πραγματιστική γνωσιοθεωρία, η οποία βασίζεται πάνω σε μία ιδιαίτερη κατανόηση των επιστημονικών πρακτικών, και το αίτημα για μία δημοκρατική οργάνωση της από κοινού ζωής. Στη συνέχεια, θα στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στο πρώτο στοιχείο αυτής της σύνθεσης, την πραγματιστική γνωσιοθεωρία. Πρώτα, θα εξετάσουμε τη γενική θεωρία του Dewey για την εμπειρία και κατόπιν τη μέθοδο και τη λογική του πειραματισμού. Και αυτό, διότι η γενική θεωρία της εμπειρίας αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση του πειραματισμού. Η εμπειρία αποτελεί τον ορίζοντα μέσα στον οποίο εκτυλίσσεται κάθε διαδικασία πειραματικού αναστοχασμού, ενώ η ίδια διευρύνεται χάρη στον πειραματισμό.[89]

---

87. Βλ. J. Dewey, "The School and Society" (1899), στο MW, τόμ. 1, σ. 69.

88. Βλ. Im. Kant, *Η Θρησκεία εντός των ορίων του λόγου και μόνο*, μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης, Πόλις: Αθήνα 2007, σσ. 94-95.

89. Βλ. J. Dewey, "Introduction to *Essays in Experimental Logic*" (1916), στο MW, τόμ. 10, σ. 320. Βλ., επίσης, του ιδίου, *Essays in Experimental Logic*, Dover Publications: New York 1916, σσ. 1-2. Το 1916, ο Dewey συγκέντρωσε μια σειρά από άρθρα για τον πραγματισμό και την πειραματική λογική στον τόμο *Essays in Experimental Logic*. Ωστόσο, στα άπαντα του Dewey τα συγκεκριμένα κείμενα είναι διασκορπισμένα ανάλογα με την αρχική τους δημοσίευση. Στην παρούσα εργασία, θα παραπέμπουμε, όπου αυτό είναι δυνατό, τόσο στα άπαντα του Dewey όσο και στον τόμο *Essays in Experimental Logic* προς διευκόλυνση του αναγνώστη.